

Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin Yazarı Halit Ziya Uşaklıgil mi?

Abdülbaki ÇETİN

Türk Dili dergisinin Ocak 1996 tarihli 529. sayısı “Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölümü” ile çıkmıştı. Halit Ziya Uşaklıgil’in ölümünün 50. yıl dönümünde düzenlenen bir anma toplantısındaki konuşma metinlerinin yer aldığı bu bölüm, Prof. Dr. Zeynep Kerman ve Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel imzalarını taşıyan “Halit Ziya Uşaklıgil Bibliyografyası” ile tamamlanıyordu. Bu bibliyografyada ünlü romancımızın *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* adıyla bir dil bilgisi kitabı yazdığını görünce hayli şaşırmıştık.

Daha sonraları, adı geçen derginin 549. sayısında (1997/IX, s., 235-241) Kaya Türkay’ın “Halit Ziya’nın *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*’sindeki Uyarılar” başlıklı bir makalesi yayımlandı. Söz konusu makalesinde *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*’deki uyarılar (“Tenbih”) üzerinde duran Sayın Türkay, adı geçen eseri yayıma hazırlamakta olduğunu da bildiriyordu. Eser, 1999 yılında yayımlandı (Türkay, Kaya (1999), *Halit Ziya Uşaklıgil: Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Y., IX+96+77 s.)

Sayın Türkay’ın “sunuş” yazısından itibaren kullandığı şüpheli ifadeler dikkat çekicidir. Türkay, eserin yazılış sebebini şu şekilde açıklıyor: “*Rüştiyenin (ortaokul), belki de idadinin (lise) ilk sınıf öğrencileri için yazılmış olmalı. Kitapta bu soruyu açıklamaya yarar herhangi bir not bulunmuyor. Ancak, yazarın bu çalışmayı ele aldığı günlerde İzmir rüştiyesinde, daha sonra da idadide dil ve edebiyat dersleri verdiğini biliyoruz. Bu da yukarıdaki varsayımı güçlendiriyor.*” (s., VII)

“*Basılış tarihine bakılırsa (1302/1885), Halit Ziya’nın, bu çalışmayı İzmir rüştiyesinde,*

Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin dış kapağı

kısa bir süre sonra da yeni açılan idâdide Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptığı yıllarda ele almış olduğu söylenebilir." (s., 1)

Kaya Türkay, Halit Ziya'nın "Sefile romanını, "Ağlarım", "Aşkımın Mezarı", "Âti" gibi mensur şiirlerini ve bazı makalelerini o yaşlarda kaleme aldığını" tanık göstererek onun, "yirmi yaşlarında" bu gramer kitabını yazmasının "belki" şaşırtıcı olmayacağını da dile getirir. (s., 1-2)

Hatıralarına ve hakkında yazılan monografilerde baktığımızda, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*'nin basım yılında (1302/1885) Halit Ziya Uşaklıgil, İzmir rüştiyesinde Fransızca öğretmenidir. Kısa bir süre sonra da Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesinde mütercim ve muhasip olarak çalışır. İzmir idadisinin 1886 yılının temmuzunda açılmasıyla buraya nakledilir. Halit Ziya Uşaklıgil, rüştiyede ve idadide Fransızca dersleri okutmuş, ders notlarını bir kitap halinde yayımlamıştır.¹ Uşaklıgil, idadideki son yıllarında Türk Edebiyatı derslerini de yürütmüştür. *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*'nin basım tarihi (1302/1885) göz önünde bulundurulunca "... kısa bir süre sonra da yeni açılan idâdide [Temmuz, 1886, A.Ç.] Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptığı yıllarda ele almış olduğu söylenebilir" savının geçersizliği kendiliğinden anlaşılır.

"*Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, başta gelen kitaplıklarımızdan yalnız ikisinde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi ile İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde saklanıyor. Bu kitaplıklarda görebildiğimiz iki nüshada yazar adı belirtilmemiştir. Bu durum, kitabın yazar adı verilmeden basıldığını gösteriyor. Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesine 10.2.1942 tarihinde armağan edilen nüshanın iç kapağına eski yazıyla 'Eser-i Halit Ziya' diye küçük bir not düşülmüş. Bu notun, kitabın yazarını belirlemesi bakımından çok önemli olduğu açıktır." (s., 1)

Halit Ziya ile ilgili monografilerde, ünlü romancımızın *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* adıyla bir/gramer kitabı yazdığına dair bir bilgi yoktur. Varlığından adı geçen bibliyografya çalışması sayesinde haberdar olduğumuz bu eser, öyle anlaşılıyor ki DTCF kütüphanesinde bulunan nüshanın birinci sayfasına -yazar ve yayımcı dışında- üçüncü bir şahıs tarafından el yazısı ile düşülmüş "Eser-i Halit Ziya"

1 Huyugüzel, Prof. Dr. Ö. Faruk (1995), *Halit Ziya Uşaklıgil*, İstanbul: Meb. Y., s. 13-14 ; Uşaklıgil, Halit Ziya (1969), *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s. 171-172.

notuna dayanılarak Halit Ziya Uşaklıgil'e isnat edilmiştir.

Bu not, Sayın Türkay'ın, yayınına eklediği tıpkıbasıma bakılırsa, iç kapakta değil, birinci sayfadadır. Esere eklenen tıpkıbasımda iç ve dış kapak yer almıyor. Sayın Türkay, eserin "yazar adı verilmeden basıldığını" (s. 1) iddia ediyor fakat görebildiği iki nüshada dış kapağın korunup korunmadığına dair bir bilgi vermiyor.² Bizce her iki nüshanın da dış kapağı kopmuştur. Zira iki nüshadan herhangi birinin dış kapağı korunmuş olsaydı eser, Halit Ziya Uşaklıgil'e isnat edilmezdi.

Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin diğer bir nüshası Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege bölümünde 7300 numarayla kayıtlıdır. Merhum Özege'nin bağış kitapları arasında yer alan bu üçüncü nüsha, gerek bizim eserin yazarına, gerekse sayın Türkay'ın eserin yazılış sebebine dair şüphelerimizi giderir mahiyettedir. Dış kapağı muhafaza edilmiş olan bu nüshanın kapak bilgileri şöyledir:

"Kavâid-i Lisân-ı Türkî

Alay Mektepleri İçin Tensikat-ı Askeriye Komisyonu Emriyle Telif Edildi

Müellifi

Mezkur Komisyonun Katibi

Halit Ziya

Maarif Nazaret-i Celilesinin Emriyle Tab Olunmuştur

İstanbul

Matbaa-i Osmaniyye

1302"

Bu bilgiler *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*'nin yazarı Halit Ziya'nın, Uşaklıgil olmadığını gösteriyor.³ Halit Ziya Uşaklıgil'in Tensikat-ı Askeriye Komisyonu katipliği yaptığına dair kaynaklarda ve hatıralarında bir bilgi yoktur. 1302/1885 tarihinde *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*'nin yazarı Halit Ziya, İstanbul'da, Tensikat-ı Askeriye Komisyonu⁴ katibiyken, Halit Ziya Uşaklıgil İzmir'de, rüştiyede, Fransızca öğret-

2 Sayın Türkay, adı geçen makalesinde ise, eserin "karton kapak geçirilerek" yayımlandığını, DTCF kütüphanesindeki nüshanın da ciltlenerek korunduğunu belirtiyor. Bu karton kapak esere sonradan geçirilmiş olmalı.

3 Ali Birinci'nin "*Hasan Duman'ın Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928) İsimli Kitabının Neşri Hakkında*" başlıklı makalesinden öğrendiğimize göre Uşaklıgil ile karıştırılan bir diğer Halit Ziya da *Tetebbu* mecmuasının imtiyaz sahibi Halit Ziya'dır. Birinci, *Tetebbu* mecmuasını çıkaran Halit Ziya'nın "büyük bir ihtimal ile daha sonra İmdad gazetesini çıkaran Halit Ziya [Türkkan]" olduğunu belirtir.

4 Tensikat-ı Askeriye Komisyonu, Seraskerliğe bağlı dairelerden Süvari Dairesine bağlı bir komisyondur. (Bkz. *Sal-name-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1303: 167.) Seraskerlik makamı, Beyazıt'ta şimdiki üniversite merkez binasının bulunduğu yerdeki binasında faaliyette idi. (Genel Kurmay (1978), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III ncü Cilt, 5 nci Kısım (1793 - 1908), Ankara: Genel Kurmay Basımevi. s. 301;

menidir.⁵ 1886 yılından itibaren ise, kendi ifadesiyle “mektepte muallim, bankada muhasebeci, gazetede yazar”dır (Uşaklıgil, 1969:178).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, “ortaokul öğrencileri için” (s. 5) değil, alaylılar için hazırlanmıştır. Alay mektepleri, “zamanımızda çeşitli okullarda veya birliklerde açılan kurslara benzemektedir.” (Genel Kurmay, 1978: 356). Burada, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*'de yer alan örneklerden birkaçını da sıralamak istiyoruz: “Vatan hizmeti hizmetlerin en şerefliisidir.”, “Askerlik ruhu itaattir.”, “Tüfeng süngüsü”, “sahra topu”, “kışlanın penceresi”, “tüfengin kurşunu” (s. 21), “palaska” (s. 24), “üç asker”, “beş nefer”, “Her bir şahıs vatanına hizmet ile mükelleftir.” (s. 25) “Asker vatanını müdafaa eder” (s. 34), “İtaat, gayret, sadakat asker için en ziyade iltizam edilecek vazifedir.”, “Tabur silah doludur” (s. 67) ve kitabın son cümlesi: “Vatan hizmeti ne kadar şerefli bir hizmettir!” (s. 67)

Sayın *Türkey*'ın çalışmasında, dikkatten kaçan bir iki hususu da belirtmek istiyoruz:

“*Mertebe sayıları, hesap sayılarının âbirine (-ncl/U) ilâve edilerek yapılan sayılardır, (birinci), (ikinci), (üçüncü) gibi. Fakat bu hâlde (dört)ün tâ'sı dâl'a kılıp (iki) ve (altı) ve (yedi)nin yâ'ları hazfolunur*” (s. 24) cümlesindeki “*kılıp*” sözcüğü “kalb” olmalı.

“*Taksim sayıları, hesap sayılarından hareke ile nihâyetlenmemiş olanlara (r) ve hareke ile nihâyetlenmiş olanlara (şer) ilavesi ile yapılan sayılardır, (birer), (ikişer), (üçer) gibi. Bunda da (dört)ün tâ'sı dâl'a kılıp ulanarak (dörder) denilir.*” (s. 25) cümlesi şu şekilde olmalıdır:

Taksim sayıları hesap sayılarından hareke ile nihayetlenmemiş olanlara (Ar) ve hareke ile nihayetlenmiş olanlara (şAr) ilavesi ile yapılan sayılardır, (birer), (ikişer), (üçer) gibi.

Bunda da (dört)ün “ta”sı “dal”a kalb olunarak (dörder) denilir.

“*Fiilin beyân eylediği iş veyâ hâl elbette başka bir şey'e sirâyet ve taalluk edecektir. Meselâ, (kalemtraş yontar) denildikte, bu cümleinin tam olmadığı ve yontmak işinin bir şey'e sirâyet ettiği zahmetsiz anlaşılır.*” (s., 32-33) cümlesindeki “*ettiği*” fiili “*et[me]diği*” (olumsuz) olmalıdır. Eski harfli metinde de “*ettiği*” şeklinde olması, baskı hatası sonucudur.

“*of (“kof” vezninde)*

of ne dehşetli hâl”

Pakalın, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Meb. Y., ‘Serasker’ maddesi).

5 Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir rüştiyesinde göreve başlamadan önce, dış işlerinde bir memuriyet elde etmek için bir İstanbul seyahati yaptığı bilinmektedir. (Huyugüzel, 1995: 13) Bu kısa İstanbul günlerinde, adı geçen komisyonda çalışıp böyle bir eser yazmış olabileceği akla gelebilirse de, bu mümkün değildir. Çünkü Uşaklıgil, hatıralarında kısa süren bu İstanbul seyahatini neredeyse gün be gün anlatmaktadır. (Uşaklıgil, 1969: 143-171)

“uf (“yuf” vezninde) *bir acı hissolduğunu ifade için*” (“Bir acı hissolduğunu ifade için kullanılır” olmalı) cümlelerindeki “kof vezninde” kelime grubu, “sözlük” kısmında “kof vezninde: güçsüzlük yerine” (s. 73); “yuf vezninde” kelime grubu da “yuf yerine” (s. 78) şeklinde garip bir biçimde tanımlanmıştır. Oysa, buradaki açıklama, telaffuz ihtiyacından kaynaklanmıştır. Yazar, eski harflerle yazılışları aynı olan “of” ve “uf” kelimelerinin telaffuzlarının farklılığını belirtmek ve -birbirleriyle karıştırılmamaları için- nasıl okunacaklarını vurgulamak istemiştir burada.

Ayrıca, sözlük kısmında: “olmayabilirlik” olarak tanımlanan (s. 70) “cevâz” kelimesi de “olabilirlik” şeklinde tanımlanmalıdır.

A. NACI TOKMAK

TELAFFUZLU
TÜRKÇE - FARSA
ORTAK DEYİMLER

A. NACI TOKMAK

TELAFFUZLU
TÜRKÇE - FARSA
ORTAK DEYİMLER
SÖZLÜĞÜ

فرهنگ
امثال و حکم مشترک
در ترکی و فارسی

simurg
İstanbul 2001